

Ванчо ЃОРЃИЕВ
Филозофски факултет, Скопје
vanco@fzf.ukim.edu.mk

ТЕКСТОТ „AN UNDERGROUND REPUBLIC: AN ADVENTURE IN MACEDONIA“ ВО „BLACKWOOD’S MAGAZINE“

Фрагменти од текстот „An Underground Republic“ во македонската историографија за прв пат изнесува Христо Андонов Полјански во 1980 година под наслов „Едно интервју со Даме Груев“ во неговите „Одбрани дела“.¹ Следната година, истиот текст, под истиот наслов, Полјански го преобјавил во Зборникот „Даме Груев 1871-1906, (истражувања и материјали)“.² Нешто повеќе моменти од споменатиов текст се поместени во монографијата за Даме Груев од Душан Константинов,³ каде што неколку реченици се цитирани на англиски јазик директно од списанието „Blackwood’s Magazine“. Меѓутоа овој автор се повел по Полјански, па иако го имал при рака текстот на „An Underground Republic“ не обрнал посериозно внимание на неговата содржина, во спротивно нештата би биле поинакви, особено околу авторството на текстот и датирањето на средбата.

Врз основа на информациите кај Полјански и Константинов, предметново „интервју“ на Дамјан Груев го пренесовме и ние во монографијата „Подземната република. Дамјан Груев и македонското револуционерно движење“.⁴ Притоа синтагмата „Подземната република“ ја користиме во насловот на книгата како синоним кој што ја отсликува револуционерна дејност на ТМОРО, која истовремено почнала да гради и

¹ Андонов-Полјански 1980, 294-297.

² Андонов-Полјански 1981, 73-75.

³ Константинов 1984, 148-150.

⁴ Ѓорѓиев 2010, 449-451.

воспоставува паралелен систем и институции што опфаќале различни сфери од општествено-економскиот и воопшто од секојдневниот живот на македонското население, нешто што во тоа време вообичаено се квалификувало како „држава во држава“. Нашите тогашни обиди да го обезбедиме текстот „An Underground Republic“ не дадоа резултат. Благодарение на масовната дигитализација споменатиов текст од пред неколку години е достапен за сите. Поради предизвиците што ги нуди текстот „An Underground Republic“, истиот е предмет во овој прилог, а на крај го пренесуваме целосно.

Полниот наслов на текстот гласи: „Подземната република: Авантура во Македонија“.⁵ Овој текст сам по себе дава одговори на некои прашања што досега не биле познати, или барем не биле препознаени, но истовремено отвора и други, чии што одговори ќе се обидеме да ги побараме, но некои ќе останат и понатаму отворени.

Меѓу прашањата што ни се наметнаа од досега познатото и при анализа на целосниот текст ги издвојуваме: кој е можниот автор на текстот и дали тој е шкотски новинар?; кој би можел да биде Англичанецот којшто заедно со авторот на текстот го посетил Д. Груев во Кратовската околија?; во каква мисија истовремено биле другите двајца Англичани што се спомнуваат во текстот и нивната врска со мистериозниот Англичанец што бил кај Д. Груев?; во кое време се случила мисијата на овие странци на територијата на „Подземната република“?; дали се работи за типично интервју со Груев, или своевидна репортажа со пропагандни цели?; и други.

Со оглед на фактот што текстот не е потпишан, Полјански веројатно имајќи предвид дека списанието „Blackwood’s Magazine“ излегувало во Единбург пишува дека се работи за шкотски новинар, а тоа пак по инерција го прифатиле и другите потоа. Сега, откако веќе го имаме целосниот текст констатираме дека не станува збор за шкотски новинар, туку за Американец. Оваа констатација произлегува од самиот автор кој, пишувајќи за разговорот со Дамјан Груев додека последниот му ја покажувал градината со земјоделски култури околу комитскиот камп, го прашал за „посевите во Америка“ а пак кај нивниот „англиски пријател“ се интересирал за „политичката ситуација во Англија“. Сосема логично, Груев кај Американецот се интересирал за работи во Америка, а кај Англичанецот за Англија. Оттука се наметнува прашањето кој бил можниот Американец, кој очигледно го познавал Д. Груев од порано, ги следел

⁵ An Underground Republic 1906, 302-312.

и ги познавал состојбите во македонското револуционерно движење и всушност е автор на „Подземната република“?

Сите индиции упатуваат на Алберт Сониксен. Од текстот произлегува дека неговиот автор додека престојувал во Кустендил добил писмена покана од Д. Груев за да го посети, како и дека тој претходно со него се познавал од Софија, но не го знаел како „толку зборлив“ како што се покажал при средбата во Македонија. Во потрага по аргументи кој е Американецот што го познавал Груев од Софија, во книгата „Исповед на еден македонски четник“ нејзиниот автор Алберт Сониксен, пишува дека лично Д. Груев го претставил пред воденскиот војвода Лука Иванов.⁶ На друго место во книгата, Сониксен пишува дека Елена Т-ева при еден разговор во Битола му рекла дека претходното лето (1905) го видела како пие пиво со Груев во Софија,⁷ а друг пат му рекла оти знаела дека е близок пријател со Груев.⁸ Од друга страна, исчезнување на Сониксен летото 1905 година од пограничните области на Бугарија и неговото илегално влегување со чета на територијата на османлиска Македонија, било познат факт за османлиските власти. Оваа информација му ја соопштил Хусеин Хилми паша на бугарскиот трговски агент во Солун – Атанас Шопов, по повторното исчезнување на Сониксен од Воден во февруари 1906 година, кога се приклучил кон четата на Лука Иванов.⁹ И не само во 1905 година, туку А. Сониксен одново илегално се сретнал со Даме Груев во 1906 година во Араџанското блато при враќањето од својата долга авантура во Македонија.¹⁰

Највпечатлив аргумент што оди во прилог на тврдењето дека А. Сониксен е автор на текстот „Подземната република“ е токму оваа синтагма што овој автор ја користи и пред објавувањето на предметниот текст, но и подоцна. Според нашиве истражувања Сониксен синтагмата „Подземна република“ како синоним за ТМОРО прв пат ја користи во њујоршкиот весник „The Evening Post“ кога зборува за ликот на Даме Груев, при што меѓу другото пишува дури и додека бил на заточение во Мала Азија оттаму „ја администрираше Подземната република“.¹¹ Во

⁶ Сониксен 1997, 44.

⁷ Ibid, 177.

⁸ Ibid, 185.

⁹ Сониксен, http://www.promacedonia.org/as/as_3.html

¹⁰ Тогаш Сониксен направил и една фотографија на Д. Груев со Сандо Китанов за која што подоцна во својата книга запишал: „малку мислев тогаш, за вредноста што ќе ја има тој портрет за Македонците“. (Сониксен 1997, 222).

¹¹ Sonnichsen, „In the stronghold of Damon Grueff“ 1905, 1.

книгата „Исповед на еден македонски четник“, Сониксен трипати ја употребува синтагмата „Подземна република“. Прв пат, тоа го прави кога зборува за четите на Организацијата чија што улога, според него, не може да се дефинира подобро освен како „полиција на оваа подземна република“,¹² малку подолу авторот пишува за присобирање на моќта на „сета подземна република“,¹³ и најпосле глава XI од книгата е насловена „Подземната република“.¹⁴ Оттука, можеме да заклучиме дека откако оваа синтагма за прв пат ја искористил во „The Evening Post“, само по неколку месеци Сониксен го објавува текстот „An Underground Republic“ во „Blackwood’s Magazine“, а подоцна истиот синоним го користи во книгата „Исповед на еден македонски четник“. Засега не сретнавме друг автор од тоа време што ја користи оваа синтагма. Покрај тоа, описот што го дава Сониксен во врска со функционирањето на административната власт на Организацијата кога ја користи синтагмата „Подземна република“ во книгата „Исповед на еден македонски четник“ е сличен со она што го објавил во „Blackwood’s Magazine“.

И конечно, откако овој осврт беше подготвен за објавување, колегата Никола Минов, со кого интензивно дебатиравме околу можниот автор на „Подземната република“, на страниците на весникот „The Evening Post“ откри два текста од неговиот специјален дописник Алберт Сониксен, кои ја потврдија нашата констатација. Станува збор за текстовите „Во Македонија со челичен пасош“¹⁵ и „Во упориштето на Дамјан Груев“.¹⁶ Фрагменти од овие текстови буквално се пренесени во текстот „Подземната република“ во „Blackwood’s Magazine“, каде што авторот не е потпишан.

Многу покомплицирано е да се најде одговорот на прашањето кој би можел да биде Англичанецот што го придружувал Сониксен и со него останал десетина дена под покровителство на „Подземната република“. Очигледно Сониксен намерно не го открива идентитетот на ова лице и го именува како „нашиот англиски пријател“. Причината за тоа Сониксен ја објаснува претходно во текстот „Во упориштето на Дамјан Груев“, каде пишува дека името на англискиот пријател „не смеам да го

¹² Сониксен 1997, 105.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid, 112. Во ова македонско издание наместо „Подземната република“ погрешно е преведено и стои „Една подземна република“.

¹⁵ Sonnichsen, “In Macedonia with a 'steel' passport” 1905, 1.

¹⁶ Sonnichsen, “In the stronghold of Damon Grueff” 1905, 1, 3.

кажам поради неговите врски со британската политика".¹⁷ Токму поради поврзаноста на овој посетител со англиската политика, Д. Груев презел дополнителни, па дури и екстремни мерки на претпазливост и безбедност. Заре Стојков Велков, кој во тоа време бил курир кај Груев, во врска со овој посетител вели: „На овој Англичанец многу се надевавме“. Оттука, не случајно Д. Груев се погрижил да го обезбеди кампот со сè што е неопходно за „големиот гост“.¹⁸

Во почетокот од текстот „Подземната република“ Сониксен пишува дека пред неколку месеци (пред август 1905) во Бугарија пристигнале тројца Англичани, кои потоа направиле една набљудувачка тура низ Македонија, но подоцна, едниот од нив откако се соочил со ризиците за оние што патувале со пасош за Турција, решил работите да ги види сам, однатре, и да ја посети Македонија на начин како што тоа го правеле оние што најдобро го разбирале македонското прашање, односно да патува со „челичниот пасош на Македонскиот револуционерен комитет“. Подолу Сониксен открива дека двајцата од тројцата Англичани всушност се: Чарлс М. Лојд (член на генералниот комитет на Балканскиот комитет во Лондон) и Вилијам Артур Мур (секретар на Балканскиот комитет) и дека тие одново тргнале легално за Македонија, поаѓајќи од Кустендил еден ден пред тој илегално да ја мине границата со третиот Англичанец по канал на ТМОРО. Според весникот „Препорец“ двајцата Англичани (Лојд и Мур) при ова мисија биле придружувани од редакторот на Кустендилскиот весник „Политика“.¹⁹

Бидејќи двајца од тројцата Англичани се членови на Лондонскиот Балкански комитет,²⁰ логично е и третиот Англичанец да бил претставник на оваа институција. Истражувајќи кои активисти од „Балкански комитет“ во 1905 година го посетиле Балканот и османлиска Македонија, во статијата „Од Балканот до Ван. Браќата Бакстон и Балканскиот комитет“ ги сретнавме имињата на В. А. Мур и Чарлс Бакстон, без да е споменат Лојд.²¹ Во овој прилог се истакнува дека браќата Бакстон (Ноел и Чарлс) раководејќи се од англиските интереси имале прилично активна улога во дезинтеграцијата на османлиските владенија на Балканот поради што официјалната власт настојувала нивното движење да го држи

¹⁷ Ibid, 1.

¹⁸ Даме Груевъ въ спомениѣ 1936, 2.

¹⁹ Прѣпорецъ, VIII/44, 16.08.1905, 4.

²⁰ Повеќе за Балканскиот комитет види: Растовић 2006, 217-234.

²¹ Nehir, Bulut (2021), 262.

под присмотра и контрола.²² Ч. Бакстон и В. А. Мур во текот на 1905 година како мисионери на Балканскиот комитет најпрво ја посетиле Софија, а потоа Белград и Букурешт, но пропатувале и низ османлиска Македонија. На особена критика кај османлиските власти наишло тоа што наводно нивен придружник бил „Ладимир Димитриев, еден од лидерите на Бугарскиот комитет“.²³ Нивното движење од османлиските власти било оценето како проблематично поради што било забрането со ираде во име на султанот и садразмот.²⁴ Во меѓувреме Ч. Бакстон и В. А. Мур со посредство на англискиот конзул во Скопје побарале да им биде издадена дозвола да се вратат во својата земја преку Скадар. Тоа им било удоволено со тоа што било побарано да ја напуштат земјата.²⁵

Горниве информации, колку и да се нецелосни, се поклопуваат со времето за кое станува збор, патем посведочуваат дека Англичаните имале проблем со османлиските власти што е очигледно и од текстот „An Underground Republic“, но истовремено го откриваат името на Чарлс Бакстон, односно третиот Англичанец. Чарлс Бакстон е брат на Ноел Бакстон кој во тоа време бил пратеник во британскиот парламентар и прилично активен по македонското прашање,²⁶ а подоцна (1910) и самиот

²² Ibid.

²³ Личност со такво име не постои во македонското револуционерно движење. Очигледно се работи за погрешна информација на османлиските служби. Меѓутоа, според А. Сониксен, В. Мур и Ч. Лојд од Кустендил до Куманово биле придружувани од Димитров - студент на бугарскиот универзитет, кој им служел како преведувач, меѓу другото и за турски јазик (Sonnichsen, “In the stronghold of Damon Grueff” 1905, 1, 3).

²⁴ Nehir, Bulut (2021), 262.

²⁵ Ibid.

²⁶ На 16 јуни 1905 за време на парламентарната сесија во Долниот дом, Ноел Бакстон упатил прашање кон државниот потсекретар за надворешни работи: Што било направено, ако нешто воопшто било правено во преговорите помеѓу Силите и Високата Porta во контекст на контролата на финансиските реформи во Македонија (Parliamentary debates. House of Commons, 26 June 1905, vol 148, 90); Истиот на 3 јули 1905 поставил прашање до државниот секретар за надворешни работи: Дали прашањето за контролата на финансиите на Македонија го одразува предлогот на Лорд Ленсдаун дека овие реформи треба да го опфатат и Одринскиот вилает, а по добиениот одговор дополнително прашал: Дали британската влада сè уште опстојува на овој став. (Parliamentary debates. House of Commons, 3 July 1905, vol 148, 772-3.); На 25 јули 1905 за време на парламентарната сесија во Долниот дом Н. Бакстон поставил прашање до државниот потсекретар за надворешни работи: Со каква казна се соочиле турските офицери и другите виновници за настанот кај Куклиш, Струмичко (Parliamentary debates. House of Commons, 25 July 1905, vol 150, 186.); На 7

Чарлс ќе стане пратеник. Освен тоа, бил член на извршниот комитет на Балканскиот комитет. Се чини токму тој е лицето, кое прво заедно со Лојд и Мур влегло легално со пасош во османлиска Македонија, а потоа, кога овие двајца повторно влегле легално, тој одлучил да влезе илегално со „*челичниот пасош на Македонскиот револуционерен комитет*“ заедно со Сониксен, кој освен врските со ТМОРО, ја имал улогата и на преведувач. Тоа што прво на османлиска територија официјално влегле тројца Англичани, а потоа двајца, веројатно е причина што во скудните информации се мешаат имињата.

Друг момент на кој ќе се осврнеме е инцидентот во с. Конопница кој во „An Underground Republic“ се споменува во корелација со тројцата Англичани и авторот на текстот. Според официјалните османлиски податоци на 20 август 1905 година во с. Конопница (Паланечка каза) дошло до судир на аскерот со една четиричлена чета. Притоа бил убиен 1 четник, а војската немала загуби. Во забелешката за судирот е наведено дека истовремено биле убиени петмина од мажите и жените, а шестмина биле ранети.²⁷ Од описот е очигледно дека петтемина убиени и ранетите биле цивили, односно селани. Според весникот Препорец причина за овој инцидент била тоа што претходно во атарот на селото бил убиен еден турски жандарм поради што војската на чело со бимбашијата под изговор дека прогонува востаници, вечерта на 6.VIII/19.VIII.1905 влегла во селото и убивала сè што ќе сретне.²⁸ Според информациите од другите извори станува збор за 7-8 жртви, и 6-8 ранети.²⁹ Секретарот на Бал-

август 1905 Н. Бакстон го прашал државниот потсекретар за надворешни работи: Какви чекори биле преземени за да се принуди Османлиската Империја да ги исполни обврските според Мирциштегските реформи за неангажирање на башибозук (Parliamentary debates. House of Commons, 07 August 1905, vol 151, 342.); Додека пак на 8 август 1905 година Н. Бакстон се обратил кон државниот потсекретар за надворешни работи со прашање: Дали финансиската комисија за Македонија ќе има моќ да отпушта корумпирани чиновници? (Parliamentary debates. House of Commons, 8 August 1905, vol 151, 595).

²⁷ Турски документи 2007, 205.

²⁸ Прџпорецъ, VIII/44, 16.08.1905, 4. Според изјавата на В.А. Мур, причина за судирот била појавата на една чета востаници во селото, која на заминување побарала храна. Властите откако разбрале за престојот на четата во селото, испратиле трупи кои откако не откриле востаници, сиот бес го истуриле врз христијаните (The New York Times LV/17.417, 1 October 1905, 4).

²⁹ Според в. Препорец во Конопница биле убиени седуммина од кои: една 27 годишна жена; две девојки од кои едната на 25 годишна возраст, а другата на 10 години; 3 деца од кои едно на еднагодишна возраст, другото на двегодишна возраст и третото на тригодишна возраст; 1 маж; а неколку десетици ранети биле однесени во

канскиот комитет – В. А. Мур кој што ја посетил Конопница заедно со Лојд три дена по инцидентот, подоцна на 30.09.1905 година, во Лондон изјавил дека телата на жртвите ги затекнал непогребани во селската црква. Притоа нагласил дека во жените било пукано, а кај едно од убиените деца черепот бил скршен, најверојатно од удар со кундак од пушка, како и дека ранетите биле пренесени во Крива Паланка.³⁰

Според достапните информации може да сумираме дека во инцидентот во с. Конопница имало 7-8 убиени и 6-8 ранети, дека единствениот маж што се спомнува веројатно е од четата; дека во османлискиот извештај е прикриена најмалку една жртва, но особено се премолчува структурата на жртвите. Во случајот се работи за 4 деца (најмалото на 1 година, а највозрасното претставено како девојка е на 10 години) и две млади женски лица од кои едната мажена. Гледано од аспект на возраста и полот на убиените цивили, а особено децата, јасно е дека тие не можат да имаат никаква врска со четата. Едноставно станува збор за масакр врз неспособни, незаштитени и во ништо обвинети лица. Токму тој момент предизвикал силна возбуда кај властите кога на местото на масакрот се појавиле Англичаните.

Како се нашле Англичаните на местото на масакрот?

Во текстот „Во упориштето на Дамјан Груев“, Сониксен пишува дека целта на нивната експедиција била „средбата помеѓу нашиот англиски пријател и Груев и извршување на неколку интервјуа со него за политички потреби“.³¹ Оттука станува јасно дека иницијативата за средбата со Груев во Македонија дошла од страна на Англичанецот, а врската помеѓу нив бил Сониксен, кој од порано се знаел со Даме. Англичанецот и Сониксен откако во Кустендил добиле писмена покана од Даме Груев на 20 август (1905) тргнале за Македонија по канал на ТМОРО, под водс-

Крива Паланка (Прѣпорецъ, VIII/44, 16.08.1905, 4). Во весникот „Дебар“ пишува дека во селото од аскерот биле убиени: 1 жена на 26 годишна возраст; две девојки од кои едната на 10, а другата на 25-годишна возраст; и три деца од кои едно на едно-годишна возраст, две на двегодишна возраст; и еден маж (Дебъръ, I/12, 20.08.1905, 4). Според изјавата на секретарот на Балканскиот комитет – В.А. Мур, дадена на 30.09.1905 година во Лондон, тој Конопница ја посетил три дена по инцидентот, при што во црквата ги затекнал непогребани телата на 1 маж; две жени; 1 девојка и три деца (The New York Times LV/17.417, 1 October 1905, 4). И на крај според текстот во „An Underground Republic“ во инцидентот во Конопница биле убиени: 1 маж; три жени; и 4 деца; а 8-мина биле ранети.

³⁰ The New York Times LV/17.417, 1 October 1905, 4.

³¹ Sonnichsen, „In the stronghold of Damon Grueff“ 1905, 3.

тво на паланечкиот војвода Петар Ангелов.³² Третата ноќ од заминувањето, откако веќе биле на територијата на османлиска Македонија, преку курир добиле информација за масакрот кај Конопница, а веќе следниот ден биле пресретнати од една селска чета, која требало да ги придружува до Конопница за да им укажат помош на ранетите. Меѓутоа по пат за таму, друг курир ги информирал дека Конопница била опколена од војска поради што биле принудени да се откажат од намерата.

Според истиот текст претставниците на Балканскиот комитет, Лојд и Мур, на пат за Македонија минале низ Кустендил еден ден порано, пред Сониксен и Бакстон илегално да ја минат границата. Остава впечаток моментот што заминувањето на двете групи се совпаѓа со масакрот во Конопница, но тоа не мора да значи ништо, зашто тие информациите за инцидентот ги добиле подоцна, отако веќе биле на османлиска територија. Така В. А. Мур во изјавата што ја дал на 30.09.1905 година вели дека масакрот се случил три дена пред неговото пристигнање во селото.³³ Според „An Underground Republic“ Лојд и В.А. Мур за масакрот кај Конопница биле информирани од локалниот комитет на ТМОРО во Крива Паланка. Притоа и покрај жестокиот протест на турските водичи, сепак отишле на местото на масакрот. Впечаток остава и фактот што иако во Конопница стигнале три дена по масакрот, телата на жртвите уште биле во селската црква, непогребани. Веројатно непогребувањето на убиените било по сугестија на Организацијата која била во конекција со странците, па жртвите од масакрот на османлиската војска настојувала да ги искористи за пропагандни цели. Токму затоа претставниците на османлиската власт, како и австрискиот жандармериски офицер – Јанишевски кој бил надлежен за регионот, настојувале да им попречат на претставниците на Балканскиот комитет да ги видат жртвите, како ранетите, така и убиените.³⁴

³² Ова поминување на Петар Ангелов не е регистрирано во Дневникот за премин на четите низ овој пункт. Тоа може да значи дека преминувањето било набрзина организирано што е малку веројатно, но многу поверојатно е дека тоа е поради двајцата странци кои биле во специјална мисија. На тоа особено упатува фактот што во истиот Дневник на стр. 59-60 е регистрирано дека Петар Ангелов на 14 септември (ст. стил) 1905 година влегува со чета од 27 души, односно откако ги вратил безбедно двајцата странци на територијата на Бугарија, П. Ангелов по редовна процедура се враќа во својот регион со голема чета. (Види: Четите на Вьтрешната 2003).

³³ The New York Times LV/17.417, 1 October 1905, 4.

³⁴ Според весникот „Дебар“ турскиот кајмакам и австрискиот офицер не ги допуштиле В.А. Мур и Лојд да ги видат жртвите. (Дебъръ, 1/12, 20.08.1905, 4.). Според весникот „Препорец“ на „Англичаните“ во Крива Паланка не им било допуштено да ги видат

Како и да е, В. А. Мур по враќањето во Велика Британија на 30.09.1905 година во Лондон не само што посведочил за овој и слични други масакри врз христијаните во Македонија, туку на сето тоа му дал политички контекст, укажувајќи на нефункционалноста на Мирџштегските реформи во кои не верувале ниту странските офицери, ниту пак македонското население. За тоа најдобро сведочат неговите зборови: „Жандармериските офицери ја признаваат својата немоќ да го заштитат населението, а неколку од нив ми кажаа дека ги известиле своите влади дека кај Македонците веќе нема никаква надеж.“³⁵

Овде ќе се осврнеме и на прашањето за времето кога се случила тајната посета на двајцата странци на територијата на „Подземната република“. Според Х. А. Полјански, средбата на Д. Груев со „Шкотланѓанецот“ се случила во кратовските планини, каде првиот се наоѓал извесно време по Рилскиот конгрес.³⁶ Таквата претпоставка Полјански веројатно ја гради врз основа на описот во текстот за децентралистичката поставеност на Организацијата. Според Душан Хр. Константинов средбата меѓу Груев и „шкотскиот новинар“ се одржала во јуни 1905 година.³⁷ Тој се повикува на една информација кај А. Апостолов кој пишува дека Д. Груев „се движел неколку дена во 1905 година по Јамашката планина со двајца Англичани...“.³⁸ Ние своевремено, раководејќи се според Појански и фрагментите од текстот кои што ни беа достапни, притоа имајќи го предвид описот за децентралистичката поставеност на Организацијата кој е официјализиран на Рилскиот конгрес, како и севкупниот ангажман

ранетите притоа се вели дека австрискиот жандармериски офицер Јанишевски се грижел повеќе од Турците за сокривање на ранетите од очите на странците (ПрѢпорецъ, VIII/44, 16.08.1905, 4). Додека според текстот „An Underground Republic“ на нивното заминување за Конопница се спротивставувале и официјалните турски водачи.

³⁵ The New York Times LV/17.417, 1 October 1905, 4. Во истиот текст се вели дека Џејмс Брајс, пратеник и претседател на Балканскиот комитет, во моментот се наоѓал на една тура низ Македонија со цел да прибере информации кои потоа ќе ги претстави пред британскиот парламент. Притоа се додава дека османлиските власти во Македонија ги користеле сите средства за да му попречат во прибирањето информации, како и дека Портата побарала дозвола од британската влада за да го протера.

³⁶ Андонов-Полјански 1980, 295.

³⁷ Константинов 1984, 148.

³⁸ Апостолов 1974, 385. Апостолов се повикува на Зборникот „Илинден 1903-1925“ каде во една белешка се вели дека „летото 1905 година“ Д. Груев со себе на коњи водел двајца Англичани од кои едниот секретарот на Балканскиот комитет во Лондон (Александровъ 1925, 8).

на Груев непосредно по Конгресот, сме допуштиле дека оваа средба била „најверојатно некаде во февруари 1906 година“.³⁹

Меѓутоа, текстот „An Underground Republic: an Adventure in Macedonia“ воопшто не остава место за дилеми во врска со прашањето кога неговиот автор го посетил Д. Груев заедно со „англискиот пријател“ во Кратовските планини. Тоа го посведочуват две информации: прво, самиот автор вели дека тргнале по канал за Македонија „утрото на 20 август“,⁴⁰ вториот непобитен доказ е масакарот во Конопница, кој како што видовме се случил во исто време. Според тоа посетата на двајцата странци на територијата на „Подземната република“ се случила во последната декада на август 1905 година. Тоа пак, и особено ако се има предвид искажувањето на Д. Груев во споменатиов текст за децентралистичката поставеност на Организацијата, упатува на заклучок, дека истиот без оглед на личните ставови во поглед на демократизацијата и децентрализацијата, како прагматичар, уште пред одржувањето на Рилскиот конгрес не само што се помирил со духот на новото време и волјата на мнозинството, туку дури и ја промовирал новата концепција.⁴¹

Според содржината на текстот „An Underground Republic: an Adventure in Macedonia“ слободни сме да констатираме дека споменатиов напис во ова престижно списание не може да се третира како „Едно интервју со Даме Груев“ без оглед што во него е пренесен дел од разговорот што авторот го водел со, како што вели, „првиот организатор на Македонскиот комитет“, и тоа не само поради фактот што во текстот се пренесени и искази на други лица, туку воопшто поради карактерот на текстот. Впрочем самиот автор, текстот го насловил „Подземната Република“ што претставува синоним за функционирањето на целиот систем на ТМОРО, што тој лично го доживеал како „една авантура“. Во секој случај овој текст е многу повеќе отколку некакво интервју или опис на една авантура. Според нас, текстот има карактер на своевидна репортажа и лично доживување, кои се ставени во функција на афирмација на македонската ослободителна кауза. „Авантурата“ на Сониксен добива уште повеќе на значење, ако се има предвид дека со него бил Чарлс Бакстон како човек на Лондонскиот Балкански комитет, кој, за разлика од Со-

³⁹ Ѓорѓиев 2010, 449.

⁴⁰ An Underground Republic 1906, 302.

⁴¹ Д. Груев уште на Прилепскиот конгрес 1904 година откако сфатил дека е на страната што губи „отстапил многу“, па во тој контекст неговиот проект-правилник, познат како Образец II, не бил „ништо друго, освен првиот проект, само во поумерена форма“ (Ѓорѓиев 2010, 358-359).

никсен, воопшто не е авантурист, но сепак преку оваа „авантура“ се запознал со „првиот организатор на Македонскиот комитет“, и воопшто со македонското револуционерно движење, како еден од дестабилизаторите на декларативно прокламираното статус кво од страна на Големите сили во однос на османлиското наследство на Балканот, а тоа пак било користено при креирањето на британската политика кон регионот, а во тој контекст и кон османлиска Македонија.

На крајот од овој осврт укажуваме дека разговорот што Сониксен го водел со Антон Чехот,⁴² како и неговата конверзација со секретарот на Д. Груев, кај Х. А. Полјански се пренесени како зборови на Даме Груев.⁴³

Во продолжение следува комплетниот текст „An Underground Republic: an Adventure in Macedonia“ кој дава широка перспектива за соопредување на разни аспекти од функционирањето на ТМОРО.

ПОДЗЕМНА РЕПУБЛИКА АВАНТУРА ВО МАКЕДОНИЈА

Тешко е, речиси невозможно, еднадвор да се проучува работењето на една организација. Ова е заклучокот до којшто дојдов по едногодишно живеење во Бугарија,⁴⁴ обидувајќи се да го разберам дејствувањето на

⁴² Карел (Карло) Антон Хошек, познат како Антон Чехот, е роден 1871 година во Прага. Летото 1905 година влегува во четите на ВМОРО. Најпрво бил во четата на криво-паланечкиот војвода Петар Ангелов заедно со Рудолф Голиот од Виндишгрец. Од април 1906 година е четник кај тиквешкиот војвода Добри Даскалов, а набрзо потоа станува самостоен војвода. Заедно со Д. Даскалов во почетокот на 1907 година учествува во судири со српските чети во Велешко. На 24. II. 1907 година се самоубил со двајца свои четници при судир со српските чети во с. Владилевци (Прилепско).

⁴³ Види: Андонов-Полјански 1980, 296-297; Андонов-Полјански 1981, 74.

⁴⁴ Авантуристот Алберт Сониксен во Бугарија пристигнал летото 1904 година со намера да се запознае со македонското револуционерно движење. Во врска со тоа Иван Радулов - активист на ТМОРО во САД во писмото од 4 јули 1904 година до Димитар Стефанов, пишува: „Со ова сакам да Ви го препорачам *г-н Алберт Сониксен*, секретар на македонскиот комитет во *New York*. Тој поодблизу сака да се запознае со македонското прашање и бидејќи многу се интересира за тоа, доаѓа дури во Бугарија да го направи тоа. Имајте доверба во него и бидете отворени кон него во сè. Само да го информирате што е за во печат, а што не. Тој е извонреден момок и ќе биде корисен за делото во Америка. Тој воглавно земал учество како востаник на Филипините. Зборува малку германски, шпански и чисто англиски. Не го оставајте под

Македонскиот револуционерен комитет. Иако (бев) во речиси секојдневна комуникација со членови на Организацијата, добивав, во најдобар случај, само информации од втора рака. Десетдневната кампања со една од вооружените чети во внатрешноста, ме научи повеќе отколку цела една година во Бугарија. Можам само да жалам што јазичната бариера ме спречи ова да го направам и порано. Целта не ми е да го забавувам читателот со авантуристичка приказна, туку преку опис на искуствата во тие десет дни и преку приказ на неколку разговори што ги имав со водачите и интеллигентните членови на Организацијата, да дадам еден поконкретен поглед врз револуционерната активност во Македонија, отколку тоа што се прикажува со општите информации (во медиумите).

Пред неколку месеци во Бугарија дојдоа тројца Англичани, кои подоцна направија една набљудувачка тура низ Македонија. Но еден од нив, сфаќајќи ги рестрикциите за оние што патуваат низ Турција со пасош, беше решен да ги види работите одвнатре и да ја посети Македонија на начин како што ја посетуваат оние што најдобро го разбираат (македонското) прашање, односно да патува со челичниот пасош со печат на Македонскиот револуционерен комитет.

Па така нашиот Англичанец дојде во пограничниот град Кустендил, каде што минува главниот канал низ кој се движат четите што преминуваат во Македонија. Истовремено пристигна и писмо од војводата во Кратово, Дејмон⁴⁵ Груев, кој предложи да ја придружувам четата, бидејќи дотогаш веќе стекнав завидно познавање на јазикот.

влијание на генералите; тој ги мрази, но сепак е подобро да нема многу блиски односи со нив". Понатаму Радулов препорачува Сониксен да биде запознаен со некои војводи и да му се даваат материјали за разни настани и „херојства од македонското движење“, а тоа зборува дека тој имал намера да пишува поопстојно за македонското револуционерно движење: http://www.promacedonia.org/as/as_1.html.

⁴⁵ Сониксен, секако, го знаел вистинското име на Груев, но и покрај тоа се одлучил пред читателите во Велика Британија да ја користи англиската верзија на името Дамјан, односно Дејмон (Damon). Со оглед на тоа што репортажата имала и пропаганден карактер и требала да го популаризира македонското револуционерно движење пред британската јавност, англиската верзија на името на Груев можеби претставува своевиден авторски трик со кој дополнително би се зголемиле симпатиите на британскиот читател кон македонските борци, како луѓе со разбирливи имиња, а не како туѓинци чишто имиња читателот не би можел ни да ги изговори. Сониксен истиот „трик“ го употребува и со името на војводата Ангелов, кој наместо Петар е наречен Питер.

Ќустендил е оддалечен околу 12 милји од границата, на подножјето на Осоговските планини, чиишто највисоки врвови ја делат Бугарија од турската територија. Утрото на 20 август со коњи го напуштивме градот; бевме петмина – локалниот агент на Комитетот, војводата Питер Ангелов, ние двајцата странци, и курирот што оперира на рутатата помеѓу Ќустендил и границата.

Набрзина ја минавме долината покрај главниот пат, а потоа по патека се искачивме на планината. До пладне веќе бевме длабоко во бучковата шума, а до раното попладне стигнавме до последната база од каналот во Бугарија. Се работеше за малечко селце, оддалечено стотина јарди од граничната линија, но добро сокриено со густа шума од погледите (на граничарите).

Велам селце, но во реалност се работеше за неколку колиби во кои се складира муницијата што потоа илегално се пренесува во Македонија. Тука четите ги прават последните подготовки пред да се впуштат во сериозна работа. Како што велеше војводата - само луѓе со сериозен ум го посетуваат ова место.

Се симнавме (од коњите), пославме неколку кебиња врз густиот тепих од суви лисја и се испруживме за да се одмориме за работата што следуваше. Една старица ни приготвуваше вечера на отворено огниште, која што ни беше сервирана половина час подоцна. Еден час пушење. Потоа почнаа подготовките. Ние тројцата – Ангелов, нашиот англиски пријател и јас – се слековме и ја облековме униформата што ја носат четниците од Комитетот: тешка волнена долна облека (иако беше сред лето), чифт долги волнени чорапи кои стигнуваа до над колената, втор чифт чорапи до над зглобовите, сиви пантолони, објала и свински опинци, затегнати со кожни врвци за белите објала. Потоа доаѓа на ред едно кратко сиво палто, а околу половината еден црвен појас широк околу десет стапки, кој служи како магацин за појасот за муниција.

Сега следува оружјето. Голем револвер со седум куршуми, закачен за појас полн со муниција, врз кој е прикачен и долг ловџиски нож. Над ова има втор појас во кој има 150 куршуми за манлихера, а над него долга црна наметка отпорна на дожд и на крајот кратка манлихера. Ова, покрај ранецот, е облеката на секој четник. Во ранецот секој од нив носи мала динамитна бомба и шишенце со отров, кое се користи откако ќе се испука и последниот куршум, бидејќи заробувањето секогаш значи смрт со осакатување.

Откако ќе ги закопчаат појасите, ниеден четник не смее да ги симне сè додека не се врати од мисијата, што може да трае и една годи-

на. Ова е строго правило на Комитетот. Тешко на оној што сака да се искапи.

Лежиме испружени на кебињата чекајќи ја ноќта. Курирот од Македонија ќе пристигне набрзо по зајдисонце. Ќе нè придружува и при враќање назад. Курирскиот систем е една од најважните особености на Организацијата. Целта на овој систем е брзо пренесување на информации за движењето на непријателските трупи, пренесување на официјални извештаи и чистење на каналите за безбеден премин на четите, или на поединците кои вршат илегални комитетски работи. Во секое село и на скришни места во шумите има станици (бази), оддалечени на 4-часовен марш една од друга, каде што овие курири се среќаваат за да ги предадат документите или четите на друг курир. Оттука, војводата и не мора воопшто да ја познава земјата низ која што ја води четата. Тој целосно зависи од куририте.

До десет часот курирот од Македонија не се појави. Курирот од Ќустендил беше испратен во извидница. На полноќ се врати и извести дека Турците ги удвоиле патролите и внимателно ги набљудувале патеките помеѓу постовите. Изминатиот период преку границата било пренесено големо количество муниција, а Турците веројатно дознале за ова од своите шпиуни во Ќустендил. Токму оваа екстремна будност беше причината за непојавувањето на курирот, кој сега ќе биде принуден да почека еден ден, или да ја мине границата низ некој подалечен канал, бидејќи удвојувањето на патролите (на ова место) значи дека на некое друго место патролите се ослабени.

Го преспавме остатокот од ноќта. Следниот ден минуваше бавно и во мизерна непријатност, бидејќи сè уште не бевме привикнати на тешката опрема. Конечно пак дојде ноќта и набрзо по стемнување се појави курирот, кој штотуку се протнал низ линиите. „После можеби повторно ќе ја дуплираат стражата - рече војводата - па затоа треба веднаш да преминеме“. Го кажа ова и ги повтори правилата за движење, кои мора да се почитуваат без разлика дали во моментот постои опасност:

„Зборувањето е забрането, освен ако на војводата треба да му се каже нешто што е апсолутно нужно. Инаку, да не се чуе ни шепот!“

„Пушењето е забрането, освен за време на одмор, но и тогаш само со дозвола од водачот. Отпушоците потоа треба да се фрлат подалеку во тревата, или да се исчистат.“

„Никој да не застанува или да заостанува зад човекот пред него повеќе од два чекори.“

Овие правила му беа преведени на нашиот англиски другар и потоа се наредивме во ред еден зад друг - напред курирот, па војводата, па останатите. Ни се придружи и еден комита, па броевме вкупно четворица.⁴⁶ Се искачувавме кон следниот пост, застанувајќи одвреме навреме само за да ослушуваме. Во ноќта ги чувме острите свирки на патролите, кои си сигнализираа едни на други. Подолг застој. Потоа курирот почна да се движи, поднаведнат, удри два камења еден од друг и ја минавме линијата, нурнувајќи се во длабоката шума веднаш над гребенот. Минавме само 50 метри под граничниот пост.

Маршот продолжи уште петнаесет минути низ таква црна темница што некогаш не можев да ги видам белите волнени чорапи на човекот пред мене. Потоа застанавме покрај еден извор, каде што одморивме и секој од нас запали цигара. Тука нè чекаа нови двајца. Кога продолживме, овие двајца се поделија, по еден на двете страни, на околу 100 јарди пред нас, на тој начин штитејќи нè од изненадување.

Вака селаните извидуваат за четите. Турците се во неповолна позиција, зашто додека од една страна извидниците веднаш ги препознаваат Турците, овие, пак, никогаш не можат да бидат сигурни дали извидникот е обичен овчар кој си го бара стадото. Така, извидникот (ако забележи Турци) дава сигнал, четата е предупредена, а извидникот мирно си продолжува по патот.

Се спуштивме низ една длабока, темна клисура. Потоа преминавме на другата страна, често по патот сретнувајќи овчари со кои курирот или војводата разменуваа по некој збор, за да се осигураат дека патот е безбеден.

По полноќ стигнавме до првиот скришен пост, каде што курирот повторно удри два камена еден од друг, по што се појавија тројца луѓе кои ги заменија него и двајцата извидници. Им кажавме догледање и продолживме заедно со новајлиите.

Кратко пред зори стигнавме до врвот на планината, по што следуваше рамна патека што водеше низ една густа шума над висорамнината. Потоа фативме по друга патека, и како што небото почна да се осветлува од исток, се спуштивме низ еден мал отворен простор со густии грмушки.

⁴⁶ Станува збор за грешка. Според зборовите на авторот ако имаме предвид дека во групата биле: војводата, курирот, Англичанецот, авторот на текстот и четникот што им се придружил, евидентно е дека групата брои петмина.

Двајцата извидници чуваа стража, оддалечени неколку стотина метри еден од друг, додека курирот отиде во блиското село за да го извести локалниот комитет за нашето пристигнување. Планот беше да го минеме денот во селото, но поради тоа што претходната ноќ во селото дошле 15 аскерлии, требаше да го смениме планот. Обична чета и покрај ова ќе влезеше во селото, но поради присуството на нашиот англиски пријател, требаше да се преземат дополнителни мерки на претпазливост.

Спиев неколку часа и кога се разбудив видов дека од селото ни бил донесен појадок: топло млеко, леб, сирење и овошје. Додека јадевме, се појави претседателот на локалниот комитет. Носеше селски костум кој забележав дека се разликува од носиите на селаните што живеат крај границата. Всушност, тој не беше Бугарин (ова го увидов кога почна да зборува), туку Влав. Сме влегле во романска област: селото беше целосно влашко. Ова ми остави силен впечаток, бидејќи (во Македонија) една раса (народ) не ѝ верува на друга раса. Но, како што подоцна дознав, Власите и Бугарите се единствени во целта. Има дури и многу влашки војводи на бугарски чети.

Во текот на денот многу селани дојдоа да нè видат, а дел од нив беа момчиња на 10-12 годишна возраст. Ме изненади тоа што јавно знаеа за нашето присуство, но набргу дознав дека постоеше апсолутна доверба во населението, бидејќи без неа Организацијата немаше ни да постои.

На стемнување излеговме од нашето засолниште и отидовме во една од најоддалечените куќи во селото, каде што вечеравме на черги покрај огништето, заедно со претставниците на локалниот комитет. Забележав дека и тука беа поставени стражи да ги набљудуваат куќите кајшто беа сместени аскерите. Всушност, бевме сместени само на две минути од нив.

За време на вечерата, од курир кој штотуку пристигна, дознавме за масакр што се случил во едно село оддалечено само неколку часа. Еден маж, три жени и четири деца биле убиени, а осуммина други ранети. Вестите беа примени мошне мирно: ова беше секојдневие и не предизвика невообичаени емоции.

Еден час потоа продолживме со маршот - овој пат ние четворица на коњи, а курирот и извидниците пешки, бидејќи не носеа тешка опрема.

Минавме низ селото, толку блиску до трупите што можевме и да им фрлиме бомба во куќата. Ниту едно куче не залаја, како што обично се случува кога минува непознат. Се чини дека секој селанец е информиран кога доаѓаат четите, за да си го врзе кучето додека да мине опасноста.

Веднаш наидовме на синџир голи карпести планини, познати како Калин Камен. (Калин Камен) нема ни дрвја, ни куќи, туку е полн со овчари и нивните стада, чиишто ноќни огнови ги гледавме насекаде околу нас. Се движевме брзо и рано наутро стигнавме до мало рамно плато опколено со дрвја. Тука ненадејно наидовме на група вооружени луѓе; но нашите извидници уште од претходно се сретнаа со нив и никој освен нас двајцата странци не беше изненаден. Тоа всушност беше чета составена од локални комити - „селска“ чета, а не регуларна. Тие биле испратени од блиското село за да не пресретнат и да не придружуваат до сцената на масакрот, Конопница, кајшто нашиот војвода би можел да им даде медицинска помош (лекови) на ранетите, помош која им била ускратена од Турците. Секој војвода мора да има познавања од прва помош, од третирање и бандажирање на рани и треба да му обезбеди помош на ранетиот додека да пристигне еден од комитетските хирурзи.

Продолживме, со селската чета пред нас. Тие не поздравиле со молчаливо ракување, а јас можев да забележам од нивните воспалени дланки дека ова не е нивната вистинска професија.

Овие селски чети се она што војводата го нарекува – македонска милиција. Секое село организира чета под водство на локалниот комитет, којашто вежба во текот на ноќта и е во секое време подготвена да ѝ укаже помош на регуларната чета. Само во регионот на Кратово има неколку илјади (селски четници), оттука тие ги надбројуваат регуларните четници 10 спрема 1. Така, вооружената сила е во рацете на народот, со што се оневозможува тиранија од страна на официјалните лица на комитетот, кој зависи од соработката со селаните. За време на револуција овие селски чети отворено им се придружуваат на револуционерите, но во време на релативен мир нивната задача е да не се изложуваат.

Влеговме во едно село и додека пиевме кафе, војводите се консултираа со локалниот претседател. Тој штотуку ја добил веста дека Конопница била опколена од аскер кој неколкукратно бил поброен од нас, па затоа било невозможно да одиме кон селото. Се вративме неколку километри назад, каде што се сретнавме со селската чета, и се упативме кон шумата. Тука беше нужно да се симнеме од коњите, бидејќи дрвјата беа толку густы што гранките ни минуваа едвај над главите. Взори стигнавме до поотворен простор и влеговме во едно село, во кое четата се распрсна, а ние ги оставивме коњите и пешки се спуштивме низ една длабока долина.

Селаните што работеа на полињата нè поздравуваа како да сме обични патници: воопшто и не нè погледнуваа по втор пат откако ќе ги одминевме.

Од долината се искачувавме по тесни козји патеки угоре низ острата планина, вардени од искусното око на Ангелов. Одев зад него кога се сврте и рече:

„Повеќе не сте во Турската Империја“.

Се насмеа кога го виде мојот збунет поглед и продолжи покажувајќи нагоре:

„Таму горе, меѓу оние врвови, живее Дејмон Груев. Ниту еден Турчин не се осмелува да се приближи макар на еден ден оддалеченост од ова упориште. Тука ја имаме нашата сопствена слободна република. Илјада очи нè гледаат во моментов, некои со двоглед, и од долу и од горе; но знаат зошто сме тука. Дури ни даночникот не доаѓа во овие села, освен ако со себе не води армија, а Абдул Хамид не може да си го дозволи тоа во овој момент“.

Искачувањето продолжи со часови. Околу десет часот стигнавме до низа карпи веднаш под самиот врв.

Со последните сили се искачивме до едно рамно поле со пченка. Пред нас се појавија колибите во едно мало село. Како што се приближувавме, видовме дека сме набљудувани од една вооружена чета, која не многу внимателно се упати кон нас. Нивниот водач истапи и се ракуваше со нас.

„Каде е Дејмон?“ праша Ангелов. Водачот покажа кон една низа колиби распослани низ платото, помеѓу мал куп слама и дрвја.

Продолживме да се движиме покрај вооружените селани, и се упатувавме кон она што очигледно беше штабот на војводата. Се појавија и други вооружени луѓе од двете страни покрај нас, но сите пријателски нè поздравиле, а дел од нив и се пуштија да ни ги стиснат рацете. Конечно стигнавме кај дрвјата и застанавме пред една обградена порта. Пред себе го забележав движењето на сивите униформи на регуларните четници. Портата се отвори и влеговме. Група луѓе во униформи, вооружени исто како нас, пријдоа за да нè поздрават; последниот го препознав – тоа беше Дејмон Груев, првиот организатор на Македонскиот комитет.

„Вие сте првите странци што ме посетиле во ова место“ рече додека ја испружуваше раката. „Добредојдовте во мојот планински дом“. Со движење на раката покажа кон куќите. Тоа беа пријатни куќи покри-

ени со винова лоза, опколени со култивирани грмушки, дрвја и градини со грав, пиперки, лубеници и пченка.

„Еве овде се занимавам со земјоделие“ - додаде - „Пријатно место за летен одмор за луѓе со сериозни мисли“.

Потоа нè запозна со неговите луѓе – добри момци, чиешто имиња не се познати подалеку од Балканот, затоа што немале време да зборуваат по кафеаните со разно-разни новинари. Сите до еден, вистински револуционери, или „луѓе со сериозни мисли“.

Седнавме на ќебињата со прекрстени нозе, нè послужија со кафе и млеко и разговаравме. Груев покажа голема желба да ги дознае од нашиот англиски пријател деталите за политичката ситуација во Англија. Но јас бев премногу уморен и поспан за да бидам добар преведувач; ни нашиот англиски пријател не беше во подобра состојба. Груев го забележа тоа и набрзина (нареди) да ни се постават две ќебиња и перници во сенката под еден голем даб. Таму спиевме до среде попладне.

Кога се разбудив Груев седеше блиску до мене и веднаш започна разговор. Не го знаев како толку зборлив во Софија. Од сите водачи, тој е веројатно најрезервиран; неговиот портрет никогаш не е објавен во илустрираните списанија. А сепак, тука оние водачи чијшто егоизам е распрснат низ сите дневни и неделни публикации во светот за време на револуциите, понизно примаат наредби од него секогаш кога навистина треба да се зафатат со работа.

Ми беше тешко да сфатам дека не сум на одмор на нечија фарма. Ме прошета за да ги видам бавчите со зеленчук и беше посебно горд на неговите лубеници. Со интерес на прав земјоделец ме праша за посеви-те во Америка. Потоа ме одведе да му се восхитуваме на поетичниот поглед од блискиот рид. Низ главата ми се вртеше помислата дека се обидува да ми продаде недвижнина: (и навистина) го имаше сиот силен ентузијазам на професионален агент за земјиште.

„Но“, го запрашав, „што го спречува еден турски баталјон да се искачи по тој гребен?“

Од воен поглед, не забележав некои особени предности во ова упориште.

„Ништо“ ми одговори смеејќи се; „освен што нема воопшто да нè пронајдат кога ќе дојдат. Би можел да се спуштам и да им ги пресечам комуникациите, но нашата безбедност не е во вооружената сила. Таа лежи во лојалноста на тукашните жители. Нека тргнат Турците и ние ќе

дознаеме цел еден ден пред да дојдат тука. Ако (се работи за) помала сила, ќе ја уништиме, а поголема ќе ја избегнеме.

„А тие знаат дека сте тука?“

„Секој турски офицер во Македонија знае.“

„Од тука ја водите Организацијата?“

„Во Кратово да, но не и подалеку“.

„Но мислев дека сте главниот водач?“

„Не ја разбирате нашата Организација во нормално време. Јас бев главен водач за време на револуцијата; сега сум претседател на Кратовската околица. Се децентрализиравме; сега веќе немаме Централен Комитет. Отстранивме две работи - тајноста и централизацијата на моќта во рацете на еден или двајца. Секој округ е самостојна административна единица, управувана од сопствен лидер, независна од остатокот на земјата. Понекогаш ние, окружните водачи, се состануваме за да се согласиме за некој општ курс на дејствување, но ова обично се решава на општ годишен конгрес, составен од делегати избрани од секоја област.“

Имаме моќ само за да го придвижуваме механизмот на Организацијата, но главните политики и општите закони се решаваат на Конгрес“.

„Значи секоја чета е ограничена на својата област?“

„Апсолутно, освен кога минува низ други области за да стигне до својата, или ако е притисната од непријателот“.

Продолжи (да зборува) за административни детали во дејствувањето, при што покажа дека ниту еден човек нема моќ врз своите соработници – принцип кој важи за сите. Оваа лекција ја научија од искуство. Единствениот терор што смее да се извршува е над непријателот и врз оние коишто очигледно се против она за што Организацијата се залага - слободата на народот.

Вечеравме на ќебињата под дабот – еден вид примитивна гозба, но и покрај тоа имавме салфетки, сапун и крпа за да се измиеме. Меѓу нив имаше целосна демократија: неговите луѓе го викаа Дејмон, понекогаш господине Дејмон. А сепак, и покрај ваквата блискост, чинам дека пред него стоеја со извесна восхит.

Вечерта се собравме околу огинот. Разговорот беше општ; се придружија и обичните четници, а еден дури и му се спротивстави на водачот, кој ова го прифати мошне благо. „Можеби знаеш подобро“ – му

рече. Момчињата пееја народни песни. Турците целосно исчезнаа од моите мисли, но бев потсетен за нашата состојба на мошне чуден начин.

Го оставив тугунот во една дупка во дрво, прилично оддалечено од кампот (кај огништето). Селанчето што беше испратено да го донесе, не успеа да го пронајде, па тргнав самиот да го побарам. Направив неколку чекори и водачот ми свика:

„Кај ти е пушката?“

Беше покрај перницата, на кебињата, и покажав кон неа.

„Треба да ти виси на рамото“ - ми се обрати сериозно.

„Но рековте дека нема ниеден Турчин на ден оддалеченост од тука.“

„Точно, но не треба да ги учиш лошите навики. Претпазливоста, за да биде корисна, треба да стане навика – во спротивно може лошо да се одрази токму во критичниот момент“.

И морав (на пат кон дупката во дрвото) цело време да ја носам манлихерката.

Следните неколку дена за нас беа одмор. Пешачевме наоколу, уживајќи во пејзажот, јававме, јадевме и разговаравме. На мое големо изненадување, Груев му дозволи на нашиот англиски пријател да го фотографира заедно со останатите, но под услов сликите да не се објават.

Вториот ден се појави нов човек – кој не беше Бугарин туку Чех (и) кој зборуваше германски; еден весел и гласен тип, чијашто жед за авантура неколкупати го водела околу светот и го втурна во оваа работа (четникувањето) само поради возбудата што одеше заедно со неа. Го викаа брат Антон. Тој вршеше некоја тајна-разузнавачка работа, и беше облечен во парталав селски костум и валкан фес. (Бил) машинист во Софија, па еден ден се сретнал со стар пријател кој сакал да ја мине границата и заминал со него.

Оттогаш, веќе девет месеци, не се вратил назад. Од него дознав неколку детали за дејствувањето на четите.

„Си учествувал ли во многу битки?“ го прашав.

„Нашата цел не е да се биеме“, ми одговори. „Аскерот го избегнуваме по секоја цена. Бев во една чета што броеше триесет души, а сепак им дозволивме на (еден) офицер и четири војници да поминат покрај нашето скривалиште без да им наштетиме“.

„Што прави тогаш четата?“ го прашав.

„Организацијата“, ми одговори, „ја претставува административната машинерија на подземната република, која беше изградена како заштита од турската анархија, а регуларните чети се полициската сила на оваа република. Тие ги спроведуваат наредбите на цивилните судови. Во секое село има локален суд. Потоа постојат подвижни судови кои патуваат низ целата земја, решавајќи ги расправиите помеѓу поединци што се наоѓаат под различна јурисдикција – односно, помеѓу луѓе од различни села. Локалните комитети ја претставуваат локалната цивилна влада; зад нив стои силата на четите. Со оглед на тоа што локалните комитети се избрани од селаните, не е веројатно дека би ја злоупотребиле својата моќ“.

„Зарем војводата не би ја злоупотребил својата моќ?“

„Не може, затоа што е потчинет на претседателот на локалниот комитет. Тој не прима од него наредби, но овој би можел да му забрани да мине низ неговото село. Ако ја издаде таа забрана (претседателот) ќе треба да прикаже добра причина пред обласниот шеф (водач).

„Но не може ли обласниот водач да ја злоупотреби својата моќ?“

„Тој, пак, е избран од претседателите, претставници на народот, и би можел да биде обвинет од нив. Оттука, и тој не смее да си дозволи да стане непопуларен.“

Братот Антон се чинеше дека е заљубен во селаните, меѓу кои, како што рече, би можел да се движи сам и да биде целосно безбеден, секогаш сигурен дека во случај на опасност би бил навремено предупреден.

„Им ги знам сигналите“, рече, „си одам по некој пат, одеднаш ќе слушнам некој глас како вели: „Твоите крави се во мојата пченка“, или „изнеси ги твоите свињи од мојата градина“. Тогаш се кријам. Оваа, навидум безопасна реченица, минала низ неколку усти пред да стигне до мене, но јас знам дека доаѓа аскер.“

Имав можност да зборувам со секретарот на Груев за недоразбирањата меѓу христијаните Македонци.

„Кавгите меѓу Бугари и Грци“, реков, „би можеле да бидат разбрани во странство. Знаеме за грчка и српска пропаганда, за селани поттикнати од грчката црква и од српските тајни агенти. Но зошто Бугарите се расправаат меѓу себе?“

„Ако постојат грчка и српска пропаганда“, ми одговори, „тогаш зошто не би можела да постои и бугарска пропаганда? Постои! Постојат бугарски политичари кои не ни се поголеми пријатели од Грците.“

Тие се обидуваат, под името на познати војводи, да испраќаат чети во Македонија, кои би агитирале во корист на идејата за анексија. Што е поприродно од тоа да им наредиме да си одат веднаш штом се појават? А ако тие, чувствувајќи се безбедни затоа што се наша крв и месо, ни пркосат, што друго можеме да направиме освен да ги протераме? Тука има простор само за една организација, а тоа е народната организација. Ниту Цончев, ниту Сарафов, не беа избрани од народот; а ако дојдат тука за да си присвојат арбитражна власт со силата на оружјето, ние, претставниците на народот, мора да ги пресретнеме со истата сила што тие би ја применувале против нас.“

Еден ден пристигна курир со целосни детали за масакрот во Конопница. Се чинеше дека, по игра на случајот, двајца Англичани посведочиле на хоророт со непогребувањето на мртвите. Тоа биле г-н Лојд, и г-н В. А. Мур, секретарот на Балканскиот комитет во Лондон, кој мина низ Кустендил ден пред ние да ја преминеме границата. И покрај жестокиот протест на нивните турски водичи, тие, постапувајќи според информациите што им биле дадени од локалниот комитет во Паланка, отишле на местото на настанот. Го прашав Груев што ќе направи во врска со ова. Толку долго молчеше, што си помислив дека прашав индискретно прашање.

„Што би направил ти? - конечно одговори. „Можеби би наредил (да следува) одмазда?“

Признав дека токму така се чувствував.

„Да“, ми одговори со горчина, „и јас така се чувствував. Неколку наши војводи, без дозвола, настапија така следејќи ги токму ваквите импулси, и ова ни донесе лоша репутација во странските држави. Не, јас сум беспомошен исто како и ти. Мора да дозволиме ваквите инциденти да поминат (неказнети) и да продолжиме со нашето организирање. Ваква треба да биде нашата политика и кон грчките злосторства. Ги убиваме Грците што шпиунираат, како што ги убиваме сите шпиуни, но не ги вознемируваме Грците како народ. Загоричани сè уште не е одмаздено“.

Потоа се тргна од непријатната тема.

Бидејќи нашиот англиски пријател не можеше да остане подолго од една недела, се качивме на коњите, во ноќта тргнавме на пат, а пред зори стигнавме до село на четири часа од границата. Беше видливо дека Груев е екстремно загрижен за безбедноста на нашиот англиски гостин, бидејќи нè придружуваше заедно со осум четници, а постави и десет извидници по патот пред нас. Не сакаше ни да влеземе во селото, па затоа

се сместивме длабоко во шумата. Бевме весела компанија, најмногу благодарейќи на напорите на братот Антон и на самиот Груев. Можевме да зборуваме и да се смееме на глас колку ни сака душа, затоа што Груев постави неколку стражи на километар од нас.

Нашиот англиски пријател се заљуби во влашките носии, и посака да купи една. Зборував со Груев за ова и тој веднаш испрати луѓе за да го донесат кројачот од селото. Посакував нашиот англиски пријател да плати во кеш, зашто се плашев дека сиротиот кројач би претрпел загуба, како негов придонес во име на делото.

Но Груев не сакаше ни да чуе за плаќање. Кога дојде кројачот, искрено се изненадив од задоволството што му се читаше на лицето. Тој продолжи да го мери нашиот пријател (кој беше прилично долг), како да врши некоја инжинерска работа. Воопшто и не ги запиша мерките, или барем јас не видов.

„Носијата ќе ви биде доставена во вашиот дом во Лондон“, рече Груев.

Неколку минути подоцна наидов на Груев и кројачот како живо разговараат. Не можев да одолеам да не ги слушам.

„Петнаесет франци“, рече цврство кројачот, „и не мрдам од тоа!“

Груев кротко се согласи и му напиша сметкопотврда.

Подоцна забележав дека за сето она што ни го донесоа од селото, што вклучуваше вазелин за чистење на нашите работи, цигари и сл., Ангелов даваше пишана сметкопотврда. Како што подоцна дознав, овие сметки беа испраќани во Софија и исплаќани од тамошниот благајник. Всушност, општ закон изгласан на Конгрес е дека ниеден четник не смее со себе да носи пари. Само локалните комитети смеат да имаат пари. Груев ми рече дека не видел паричка уште од денот кога ја минал границата.

Вечерта, точно на смрачување се збогувавме со водачот. Еден од неговите четници ни се прудружи и петмината тргнавме кон границата, со рој извидници пред нас. На полноќ безбедно преминавме и повторно бевме на слободна почва.

За десет минути се спуштивме во селото. Таму се врткаа дузина луѓе. Сите влеговме во една од колибите, по што започнавме со сериозна работа.

Беа извлечени четири големи сандаци за муниција од цинк, и беа отворени. Од нив беа извадени 4000 фишеци и распоредени во торби, кои луѓето ги префрлија на рамо (за да ги носат). Секој од нив зема и

по две пушки. Тогаш Ангелов ги повика и одржа говор, краток и остар, без некоја посебна реторика.

„Момци, ова е сериозна работа. Ние сме робови. Дел од вас селаните бевте мрзеливи. Тоа мора да сопре. Уште кога почнувавме пред десет години, знаевте што значи оваа работа. Секој човек мора да помага, мора да работи. Не можат сите да даваат пари, (но) сите можат да работат. Тој што работи добро е еден од нас. Оној што избегнува (да работи) ги мами своите другари. Но нека биде внимателен, зашто ја знае моќта на Комитетот. Догледање – заминувајте.“

Тивко заминаа во ноќта, уторе кон постовите. Имаше нешто безнадежно патетично во нивните натежнати рамења и тежок ѓд додека минуваа крај мене, и за момент помислив дека војводата залудно искажа толку остри зборови. Но кога го погледнав и него и ги видов неговите пропаднати очи и исушени образи, и кога се сетив дека се врати со нас за да биде лекуван во некоја софиска болница за болест која ја докачил поради изложеност, тешка работа и бедна храна, сфатив дека сите (овие луѓе) подеднакво страдаат.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Александровъ, Т. “Първиятъ редовенъ окрѣженъ конгресъ на Скопскиятъ революционенъ окрѣгъ (въ 1905 г). (спомени)“, *Илинденъ 1903-1925. Сборникъ въ паметъ на голѣмото македонско вѣзтание*, София, 1925, pp. 8-9.
- Андонов Полјански, Х., “Едно интервју со Даме Груев“, In Лапе, Љ. et al (eds.), *Даме Груев (1871- 1906): Истражувања и материјали*, Друштво за наука и уметност – Битола, Битола, 1981, pp. 74-77.
- Андонов Полјански, Х. *Одбрани дела, том четврти*. Мисла, Скопје, 1980.
- “An Underground Republic: an Adventure in Macedonia”, *Blackwood's Magazine* vol. CLXXIX no. MLXXXV, March 1906, pp. 302-312.
- Апостолов, А. *Злетовска област (географско-историски осврт)*. Собрание на општина Пробиштип, Пробиштип, 1974.
- “Даме Груевъ въ споменигѣ на единъ старъ куриеръ”, *Обзоръ*, г. II, бр, 89, 18 декември 1936, р. 2.
- Ѓорѓиев, В. *Подземната република. Дамјан Груев и македонското револуционерно движење*. Тримакс – Филозофски факултет, Скопје, 2010.

- Константинов, X. Д., Дамјан Груев. *Личноста на револуционерот, неговата улога и неговото место во нашето револуционерно и националноослободително движење*. Здружение на борци од НОВ, Смилево, 1984.
- Nehir, N., Bulut, H., “Balkanlardan Van'a Buxton Kardeşler ve Balkan Komitesi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (2021), pp. 257-272.
- Parliamentary debates. House of Commons*. vol. 148, vol. 150, vol. 151. June-August 1905.
- Растовиќ, А., “Балкански комитет о Македонија”, *Историјски часопис* LIII (2006), pp. 217-234.
- Сониксен, А. *Изповедта на един македонски четник*. Трето издание. Издание на Отечественија фронт, Софија, 1983.
- Сониксен, А. *Изповед на еден македонски четник* (стручна редакција и предговор д-р Иван Катарџиев). Култура, Скопје, 1997.
- Sonnichsen, A., “In Macedonia with a 'steel' passport”, *The Evening Post* (New York), Saturday Supplement, 23 September 1905, p. 1.
- Sonnichsen, A., “In the stronghold of Damon Grueff”, *The Evening Post* (New York), Saturday Supplement, 30 September 1905, pp. 1, 3.
- Турски документи за оружените борби во Македонија 1903-1908*. Ѓорѓиев, Д. (ed.), ДАРМ, Скопје, 2007.
- Четите на Вътрешната македоно-одринска револуционна организација. Дневник и снимки на четите на ВМОРО, преминали през Кюстендилскиот пункт 1903-1908*. Бурилкова, И., Билярски, Ц., Христов, Н., Дџонев, А. (eds.), Главно управление на архивите при Министерскиот съвет, Софија, 2003.

ВЕСНИЦИ:

- Дебъръ (Софија) [1905]
Прѣпорецъ (Софија) [1905]
The Evening Post (New York) [1905]
The New York Times (New York) [1905]